RECENSION

Dalquist, Ulf (1998): Större våld än nöden kräver. Medievåldsdebatten i Sverige 1980-1995. Umeå: Borea.

Man får en bok i hende. Det er som å få nøkkel til et ukjent hus. Man kjener ikke forfatteren, kjenner ikke huset, og har foreløpig bare nøkkelen å holde seg til. Men den er vakker. Pene farger. Et litt utydelig forsidebilde. Ikke før langt ut i boken forstod jeg det var en motorsag jeg så. Boken har også et usedvanlig fint tekstoppsett. Maria Svallfors på Boréa Bokförlag fortjener de god-ord hun får helt i innledningen. Samme sted, i forordet, begynner man å få glimt av forfatteren. Jeg synes å skimte en sint ung mann som ikke lenger er fullt så sint. Da han begynte på arbeidet var han

> ....övertygad om att svensk filmcensur uteslutande var följden av lika delar kulturelitism, okunskap och småborgerlighet, och det skulle världen tamejfan få veta i min doktorsavhandling. ... Då tyckte jag att de blodigaste skräckfilmerna var subversiva angrepp på hyckleri, den borgerliga kulturen och det kapitalistiska samhället. "Våldsfilmerna" var radikala konstverk där gränserna för yttrandefriheten testades samtidigt som traditionella smakhierarkier sattes ur spel. Förkastade man dessa fantastiska filmer berodde det bara på trångsynthet. Det tycker jag inte längre. Även om det finns rejält blodiga skräckfilmer som jag fortfarande tycker är lysande, har jag kommit fram till att det mesta faktiskt är skräp.

Dette er jo en interessant konklusjon. Men her, i forordet, er faktisk det eneste sted denne konklusjon ytres. Jeg vil komme tilbake til dette. Men først om boken. Den er i fire hoveddeler. I den første, "Bakgrund" føres vi gjennom tre korte kapitler inn i temaets forhistorie, og hvordan forfatteren har grepet saken an. Fra Platon, via stadsfiskalen i Kalmar som ubønnhørlig forbød alle filmer der "porslinskrossing förekom" - slikt foregikk alt for meget i virkeligheten og burde ikke ytterligere oppmuntres via film - og fram til lederskribenter i Dagens Nyheter, har man hele veien bekymret seg for hvilke budskap som formidles. Og man har, som i Kalmar, grepet inn, eller i det minste agitert for inngrep. Grunnen, en grunn jeg synes forfatteren senere forsømmer, angis allerede på s. 16:

> Med stor sannolikhet förhöll det sig på samma sätt då som det gör idag; att censuringreppen kan betraktas som en spegel av en allmänt omfattad samhällsmoral.

Fordømmelsen av slike som Robert Mapplethorpe, Salman Rushdie og mange, mange andre motiveres først og fremst i hva som angis å være verkenes umoralske karakter, ikke i deres potensielle skadelighet. Vi må derfor, mener forfatteren, skille

verkets moralske status fra dets potensielle skadelighet. Og selv vil han holde seg til skadeligheten:

> I denna studie fokuserar jag i huvudsak på utsagorna om filmen som direkt skadlig och lämnar argumenten om filmernas förargelsesväckande karaktär därhän. I den mån verkens anstötlighet diskuteras, sker detta uteslutande i samband med påståenden om direkta skadeverkningar. Följaktligen behandlas inte fördömanden som uteslutande grundas i påståenden om filmernas amoraliska, obscena eller hädiska (avsaknad av) kvaliteter (s. 17).

Og hva er det da han isteden selv vil gjøre? Det sier han på s. 19. For det første vil han foreta en kritisk gjennomgåelse av hva medieeffektsforskningen har produsert av kunnskap om voldsskapende virkninger av voldsskildringer på film og video. Dernest vil han foreta en analyse for å vise hvorledes dagspressen skaper et helt annet bilde av mediavolden og dennes påståtte virkninger.

Begge deler gjennomføres med stor grundighet. Voldsvirkningene av å se voldsfilmer gjennomgås i Del 2 – Om Medieeffekter. Hovedkonklusjonen er at det ikke finnes noen tilfredsstillende studie som dokumenterer skadevirkninger. I hans ord:

> Det kan knappast ha undgått läsaren att jag förhåller mig mycket tveksam till om det går att empiriskt belägga att fiktivt våld föder reellt våld. Naturligtvis går det inte att utesluta att hypotesen att medievåld föder reellt (våld) är riktig och att vi en dag kommer att kunna empiriskt belägga detta. Idag kan man dock knappast påstå att detta är gjort.

Men i media hersker det ikke stor tvil om de voldsskapende virkninger, noe som dokumenteres i Del 3 om medievoldsdebatten. Materialet hans her er 1029 avisartikler fra perioden 1980-1995. Forfatteren inndeler materialet i fem hovedkategorier; overordnede grunner til engasjement mot fenomenet, beskrivelsen av fenomenet, utsagn om hvorledes fenomenet påvirker, utsagn om hvilke konsekvenser det får, og så til slutt botemidler. Det gis en god og grundig beskrivelse av den offentlige forskrekkelse. I et eget kapitel gis dessuten en fremragende oversikt over de retoriske teknikker som anvendes i omtalen av medievolden.

Så langt, så godt. Og det er godt. Godt og grundig. Etter lesingen har man fått god oversikt over både metoder og hovedresultater om voldens virkninger. Selv føler jeg meg overbevist om at det ikke finnes avgjørende bevis for voldsfilmenes voldsskapende virkninger. Like klart synes det å være at avisene systematisk formidler et budskap om at voldsfilmene *er* voldsskapende. Til sammen gjør dette boken vel verdt å lese, og vel verdt den doktorgrad den bragte forfatteren.

Men når nå dette er grundig fastslått, har jeg lyst til å gå et skritt videre og stille et spørsmål til hele den tradisjon av studier, den sjanger, som denne boken tilhører: Voldsfilmer virker ikke voldsskapende sier noen. Andre kommer til motsatt resultat. Så er da voldsfilmene henholdsvis frikjent eller dømt.

Men jeg kjenner en uro ved begge konklusjoner. Det er en uro ved at diskusjonen om voldsfilmene gjøres til en diskusjon om vold. Det er som om samfunnsforskernes bidrag til mediadebatten ikke kan være annet enn en påvisning av at folk oppfører seg stygt, eventuelt ikke oppfører seg stygt, etter å ha sett eller hørt slike budskap. Og så kommer andre faggrupper inn og sier noe om filmenes kunstneriske kvaliteter, eventuelt mangel på slike. Men med denne tosidige dominans av virkningsstudier og kunstkritikk er det som om vi mister noe av hovedsaken. Det blir ikke plass til andre former for vurdering av disse filmene. Kanskje jeg kunne si det sterkere: Med samfunnsforskernes og kunstkritikeres dominans, er det oppstått en slags språkløshet. Skal vi i vår tid si at noe er bra eller ikke bra, må vi si det i form av utsagn om skadevirkninger eller i dimensjoner om kunstneriske kvaliteter. Og skal vi kartlegge hva folk sier om slike filmer, forsterker vi denne tendens ved nettopp å gi slike virkningsutsagn dominans.

Jeg føler meg overbevist om at Dalquist har rett i at det ikke er påvist økt voldelighet som som følge av å ha sett slike filmer. Men er det noen viktig påvisning? Dalquist ser ut til å mene det. Han avslutter sin bok med dette budskap:

> Jag tror att vårt samhälle skulle bli bättre att leva i om vi inte förkastade delar av den kultur andra människor konsumerar. Jag tror att vårt samhälle skulle bli bättre att leva i om vi inte talade om för våra barn att de blir dumma i huvudet av saker de tycker är roliga. Jag tror att vårt samhälle skulle bli bättre att leva i om vi försökte förstå denna kultur i stället för att fördöma den. Framför allt tror jag att vårt samhälle skulle bli bättre att leva i om vi i stället för att bekämpa filmer som vi antar är skadliga lade ner all denna energi på att komma tillrätta med faktiska, odisputabla sociala problem. Men jag kan naturligtvis också ha fel.

Det tror jeg han har. Han tar feil fordi påstandene om voldsvirkninger ofte er forsøk på å si noe helt annet.

Mange vil, som jeg, finne det krenkende å se bilder av mennesker som parteres. Det hjelper ikke at det er på film, og kanskje bare triks. Med kropper skal man ikke gjøre slikt og heller ikke vise bilder av det. Men det er ikke i pakt med tiden å si dette, bare i pakt med noen grunnleggende verdier. Vi blir opprørt over så se på at kropper blir partert, og så begrunner vi opprørtheten med at det sikkert er skadelig for andre å se slike filmer. Vi snakker om virkninger, men forsøker å si at dypt forankrede verdier er krenket. Men om jeg har rett, om det mangler et språk, blir det jo ekstra viktig å lese inn i utsagnene det informantene fratatt sine ord forsøker å si. Det er ikke at filmene er voldsskapende eller kunstnerisk dårligere, det er at de viser noe de ikke burde vise.

Samfunnsforskernes utfordring i denne situasjon må vel være å forstå sine informanters forståelse. Vi kan ikke ta folk på ordet, vi må lytte oss fram til den underliggende mening. Et ord kan i en sammenheng være en kjærlighetserklæring, i

en annen dypt degraderende. Fremmede stammers uttrykksformer ville vi neppe oversette bokstavelig, vi ville forstå at bildene de brukte måtte uttrykkes i form av våre bilder, for å få mening for oss. Slik også med utsagnene om medievold. Ulf Dalquists konkluderer i sin bok i et sluttord (s.235) hvor han uttrykker håpet om å kunne "lugna de ängsliga; våld i rörliga bilder är kanske inte så fasansfullt när allt kommer omkring." Men han legger til at forestillingene om at medievold utvilsomt er veldig skadelig er meget vanskelige å rugge på. Selvfølgelig er de det. Selvfølgelig er de vanskelige å rugge på hvis det er slik at utsagnenes hovedbudskap er noe helt annet, at det slett ikke er voldens voldsskapende virkninger saken gjelder, men at slike filmer krenker det ukrenkelige og derfor ikke burde finnes.

Engang hadde galehusene et system med inngangsbillett. Man betalte, og så kunne man vandre rundt og forlystes over synet av de gale. Mer velkjent er hvordan den offentlige henrettelse var folket til stor fornøyelse. Man tok med barn, svigermor og nistekurv, og sørget for å være tidlige ute for å få gode syn og lytterforhold i det nakken knakk. I en periode har vi med skam tenkt på at oldeforeldrene gjorde dette. Men så snur det igjen. Nylig er det kommet forslag om å sende henrettelsene i Texas over fjernsyn. Domstolene har hittil sagt nei. Jeg har ingen tro på at det forargelige ligger fast. Men det er der, i kjernen for det sosiale liv. Det må ha den selvfølgelige plass i den sosiologiske analyse, såvel som det har det i våre personlige liv. Sosiologene må selvfølgelig være med i moraldebatten. Men i tillegg skal vi analysere denne debatten. Til det trenger vi kategorier egnet til å fange opp moraldebatten, også når debatten ikles fremmedartede språklige former. Kanskje vi har hatt for liten kontakt med teologene. Vi må bidra til formulering og analyse av de moralske kategorier som er i bruk, se hva de er, hva de er forbundet med, hvem som bruker dem, og også analysere hvordan dette skifter fra epoke til epoke. Vi må lytte, og også huske at vi selv er med å skape det språk som for øyeblikket ansees å være det mest gyldige i samfunnsdebatten.

NILS CHRISTIE
Fakultetsopponent
Institutt for kriminologi
Oslo universitet

RECENSION

Hillevi Ganetz (1997): Hennes röster: Rocktexter av Turid Lundqvist, Eva Dahlgren och Kajsa Grytt. Stockholm: Symposion.

Som för så många andra människor spelar musiken, och inte minst rockmusiken, en viktig roll i mitt liv och är något som jag svårligen skulle klara mig utan. Musik kan liksom tv-tittande vara en aktivitet som bara ägnas förströdd uppmärksamhet medan man är sysselsatt med andra saker; samtidigt, och i kontrast till detta, kan en låt som tidigare uppfattats som schablonfylld och allmänt intetsägande utan förvarning fyllas med de djupaste innebörder när kärlekslivet trasslat till sig. Plötsligt kan utslitna klyschor och rim på hjärta och smärta jämföras med den bästa av Shakespearesonetter. I det dagliga lyssnandet är det dock sällan som man verkligen reflekterar över rocktexten som text med andra rötter än till det egna känslotillståndet eller möjligtvis till den enskilde textförfattaren. Men *Hennes* röster (1997) är en avhandling där författaren Hillevi Ganetz tillåter sig att fokusera på texten som ingående i ett större sammanhang utan att enbart se den som kopplad till upphovspersonen och/eller dennes liv. De röster som fokuseras utgörs inte främst av konkreta ljud utan består av de röster som konstrueras i texterna. Samtidigt sätts texten i analysen också i samband med dess rent musikaliska uttryck, något som måste ses som ett relativt oprövat grepp i dessa sammanhang.

Ganetz som har sina akademiska rötter i litteraturvetenskapen men som nu är verksam inom det tvärvetenskapliga ämnet medie- och kommunikationsvetenskap, bl a med inriktning mot ungdomsforskning, har i sin avhandling vävt samman dessa vetenskaps- och kunskapsområden i analyser av tre svenska kvinnliga rockartisters texter; Turid Lundqvists, Eva Dahlgrens och Kajsa Grytts. Turid Lundqvist var främst aktiv på 70-talet och hade sina rötter i singer-songwritertraditionen medan Kajsa Grytts artistkarriär startade i samband med punkens genomslag i början på 80-talet. Eva Dahlgren, vars material kraftigt dominerar i urvalet, spåras i sin tur till schlagern. Kvinnorna som på detta sätt representerar tre olika vägar in i rockmusiken är bl a valda för att de är eller har varit framträdande kvinnliga gestalter inom sin genre, men också för att de erhållit ett slags allmänt erkännande för sina starka och personliga texter. Tonvikten ligger inte på dessa kvinnor som personer, utan det är i stället en närläsning av deras rocktexter som populärkulturella fenomen i ett visst samhälle, i en viss kultur (och subkultur) som står i centrum.

Boken är uppdelad i fem större avsnitt. Det första avsnittet berör metod och teori. Korta presentationer görs av de för avhandlingen teoretiska pelarna cultural studies, modernitetsteori, psykoanalys och feministisk teori. Författarens roll som uttolkare av texter diskuteras, liksom rocktexten som begrepp och populärkulturellt fenomen. Läsaren får också en genomgång av såväl nationell som internationell forskning om rocktexter. I det andra avsnittet lyfts texternas kontext fram med tyngdpunkt på kvinnors roll och skapande inom rocken. De tre följande kapitlen behandlar i tur och ordning respektive textförfattare. De olika musiktraditioner från vilka kvinnorna är sprungna presenteras, och en slags övergripande bild av texternas innehåll ges när olika teman lyfts fram. Dessa teman näranalyseras sedan vilket visas med hjälp av ett antal textexempel där kopplingar görs till relevanta teorier. Det sista kapitlet sammanfattar resultaten där Ganetz bl a konstaterar att kvinnors rocktextförfattande inte kan reduceras till att handla om en kvinnlig röst. Snarare synliggör analyserna en mängd olika röster som existerar på olika plan och som varierar beroende på textförfattare, musiktradition etc.

Ett syfte med analyserna är enligt författaren själv att "studera tematik och motiv i rocktexter skrivna av kvinnor". Förutom det mer empiribundna syftet är ett annat av arbetets intentioner att förklara och förstå texterna i relation till teorier där bl a modernitet, kultur, kön och genus problematiseras. Gantez föredrar dock att inte lägga tonvikten vid texterna som individuella skapelser och presenterar därför mycket sparsam information om artisterna själva. För analysens vidkommande, vilken koncentreras till rocktexterna som populärkulturella uttryck, är detta naturligtvis en relevant och välargumenterad avgränsning. Dessutom kan denna begränsning ses som en slags reaktion mot många inom litteratur- och konstvetenskapen som önskar att främst härleda tolkningar av texter och andra konstverk till deras upphovsman/kvinna. Inte desto mindre kan jag skamligt nog inte låta bli att i tankarna sätta framför allt vissa av Eva Dahlgrens texter i relation till hennes på senare år mycket omskrivna liv. Är det i alla lägen lämpligt att skära av författaren från texten på detta sätt? På ett plan kan jag sakna en dimension som i högre grad belyser människan bakom texten ur ett annat perspektiv än det rent musikaliska. Samtidigt skulle detta just i denna studie troligtvis kräva intervjuer med författarna själva för att resonemanget inte skulle reduceras till ett banalt och sensationslystet skvallrande, en dimension som Ganetz med sin avgränsning respektfullt undviker. Huruvida denna partiella uteslutning av författaren inverkar negativt just här, med tanke på syftet, är således tveksamt.

Ganetz avhandling fyller utan tvivel ett tomrum då området rocktexter ur ett vetenskapligt perspektiv, som också påpekas i boken, varit förbluffande skralt utforskat både nationellt och internationellt. Det är inte bara så, som författaren hävdar,

att de analyserade rocktexterna i sig kan ses som överbryggande traditionella gränsdragningar mellan fin- och populärkultur, utan också att Ganetz själv i sina näranalyser visar på att gränsen mellan 'finare' diktning och den kanske allmänt undervärderade rocktextgenren sannerligen ibland är svår att urskilja. Detta görs inte minst tydligt i jämförelsen mellan Edith Södergrans diktning och flera av Eva Dahlgrens texter. Likaså fyller avhandlingen, ur en feministisk synvinkel, ett viktigt syfte i att lyfta fram just rocktexter skrivna av kvinnor, kvinnor som rent allmänt sett inte har samma självklara tillträde till den manligt dominerade rockscenen, och inte heller kan anses uppfylla bilden av en traditionell rockhjälte som nästan per definition är en man. Avhandlingen som ur en synvinkel kan anses skildra den Andres kamp för en rättmätig plats i en manligt dominerad värld, genom texter, fungerar också som ett välargumenterat exempel på de feministiska teoriernas legitimitet. Bokens 'feministiska projekt' blir därmed dubbelt.

Avhandlingen är ett bra exempel på en kulturteoretisk analys i praktiken, en ansats som inte alltid ses så tydliggjord som i nämnda avhandling. Ganetz hanterar såväl sin teori som empiri på ett samtidigt drivet och finstämt sätt och ger läsaren tid och möjlighet för egen reflektion över texternas innebörder. För övrigt är arbetet, som ingående i en vetenskaplig diskurs, på många sätt föredömligt upplagt och strukturerat. Ganetz har en känsla för både del och helhet och lämnar inget begrepp till slumpen utan ingående förklaringar. Det enda problemet jag kan se med den stundtals ganska komplicerade teorianknytningen och begreppsapparaten är att den kan skrämma bort personer som inte ingår i gruppen redan frälsta. Om detta är resultatet så vore det synd eftersom Hennes röster förtjänar all uppmärksamhet den kan få även utanför den strikt vetenskapliga kretsen, och även utanför den grupp som kanske inte redan till fullo sympatiserar med den teoretiska ansatsen.

I och med detta arbete blir det tydligt hur ett textmaterial kan tolkas i relation till tiden, samhället och kulturen och på så sätt öppna spännande infallsvinklar för studier av andra texter rent generellt, inte bara studier av de Andra. Den på många sätt mycket fruktbara fusionen mellan humanistiskt och samhällsvetenskapligt orienterade teorier blir tydlig när rocktexterna tolkas i relation till teorier om senmoderniteten. Att läsa och tolka rocktexter är också ett sätt att läsa och tolka den tid vi lever i menar Ganetz. I avhandlingen återfinns t ex Ziehes, Giddens och Becks teorier om det enskilda subjektets roll och möjligheter i det senmoderna samhället, vilka sedan används som utgångspunkt för diskussioner kring bl a reflexivitets- och identitetstemana i de studerade rocktexterna. Med denna kombination i åtanke måste avhandlingen ses som ett mycket fräscht tillskott till den svenska forskningen inom såväl medie- och kommunikationsvetenskap som till kultur- och samhällsvetenskapen i stort.

Det inspirerande innehållet i *Hennes* röster inbjuder till tankar av allehanda slag. En av dessa funderingar rör bokens blåtonade framsida där 24 identiska, men sida vid sida spegelvända, gapande kvinnomunnar öppnar sig mot betraktaren. Munnens läppar (eftersom det rör sig om en och samma mun) är målade mörka och glansiga och några vita tänder syns kontrastera mot det annars svarta gapet. Vad är nu symboliken i detta? Förvisso handlar boken om kvinnliga röster och det enklaste är därför att tolka den vidöppna munnen som ett uttryck för att någon sjunger ut något. Munnen skulle alltså kunna representera kvinnornas kraftfulla sång och/eller 'röst', och de mångdubblerade munnarna skulle kunna associera såväl till rösternas tvetydighet som till deras mångdimensionella karaktär. Det svarta gapet kanske skulle kunna stå för det outgrundliga eller det djupa som rösterna (här i symbolisk mening) kan innehålla. Jag kan dock inte låta bli att associera till en 'traditionell' läsning av en öppen målad mun där man som betraktare skulle kunna göra vissa sexuella kopplingar, även om munnen i de fallen kanske inte direkt brukar avbildas vidöppen. Alternativt skulle den öppna munnen kunna associeras till ett skrik (av rädsla?) och då leda tankarna till kvinnan som offer för någon eller någonting. Måhända är tolkningarna i detta sammanhang rätt långsökta, men att de överhuvudtaget är möjliga förvånar kanske när boken i fråga just har en sådan stark feministisk teorianknytning. Eller är tvetydigheten, om än här lite framtvingad, högst medveten?

Hennes röster väcker slutligen också rent allmänna men personliga funderingar kring rockmusiken som uttrycks- och identifikationsmedel. Hur skulle dessa tre kvinnliga 'röster' upplevas om de ställdes mot sina manliga dito? Vilka teman och motiv skulle man hitta där vid en lika ingående analys? Plötsligt fylls jag av en naggande oro. Det slår mig att alla mina favoriter inom genren är män. Män som sjunger vackert och melankoliskt som Tom Waits, svart och suggestivt som Nick Cave, uppstudsigt och humoristiskt som Billy Bragg. Betyder detta att jag gått på någon stor patriarkal nit? Är jag offer för ett systematiskt manligt förtryck så fort jag slår på min lilla bärbara freestyle? Jag beslutar mig för att skjuta dessa tankar åt sidan. Ibland måste känslan och upplevelsen få styra över intellektet. Det säger åtminstone min röst.

ÅSA KROON
Medie- och kommunikationsvetenskap, Örebro universitet
Tema K, Linköpings universitet

RECENSION

Margareta Nilsson-Lindström (1998):Tradition och överskridande. En studie av flickors perspektiv på utbildning. Lund Dissertations in Sociology 21, Sociologiska institutionen, Lunds universitet.

Inledning

Boken är en avhandling i utbildningssociologi som behandlar frågor om segregation, skolmiljöer, lärarroller, elevers valfrihet och förväntningar. Den baseras på en kvalitativ intervjustudie av femton flickors berättelser om sin syn på utbildning och vad som bidragit till deras väg genom högstadiet, gymnasieskolan och till vidare utbildning eller arbete. Det är emellertid inte karriären som sådan utan snarare synen på val och väljande som står i centrum; eller som det formuleras med bokens första mening, "Överskridaren, vem är hon och vad kan hon lära oss om traditioners styrka i flickors utbildnings- och yrkesval?" (s 9)

Problemet handlar om det klassiska temat social segregation i utbildningssociologin, men framförallt handlar det om könssegregation. Den betoningen fick studien därför att författaren anser att utbildningssociologin varit starkt enkönad. Till problemet hör också de mycket små effekter som alla stora ansträngningar haft när det gällt att förändra vad som ansetts vara könstraditionella val av utbildningslinjer.

De femton flickorna drogs slumpvis bland de elever med höga betyg som hade valt olika linjer till gymnasieskolan och som befann sig på tre strategiskt valda skolor utifrån deras upptagningsområden enligt lokal områdesstatistik, vilket gav en lågstatusskola, en medelstatusskola och en högstatusskola. Avsikten var att på det sättet få med flickor från olika hemmiljöer, skolmiljöer och linjer. Men urvalet gällde alltså flickor med så höga betyg att de skulle kunna välja vilka linjer som helst på gymnasieskolan, eftersom det var valet och valfriheten som stod i centrum. Uppläggningen var vidare att ha en longitudinell panelstudie som skulle medge aktuella berättelser och därmed undvika minnesfel och samtidigt erbjuda möjligheter att jämföra förändringar vid olika tidpunkter. Intervjuerna gjordes i fem omgångar från 1987 till 1992, vilket får anses vara en beundransvärt långsiktig forskarplanering. De var svagt strukturerade enligt en guide för varje tillfälle. Syftet var att få flickorna att berätta, och författaren försökte vara mera lyssnande samtalspartner än utfrågare och inta ett subjekt-subjektförhållande.

Statistiskt material som översikter och jämförelser presenteras bra i kompletterande fotnoter. Hur intervjuerna genomfördes får man veta mycket om. Hantverket

bakom bearbetning, kodning och tolkning får man däremot veta mycket lite om. Flickornas sociala bakgrund ges mera i förbigående här och var i texten för att de inte skulle vara så lätta att identifiera. Men det gör det samtidigt svårt för läsaren att lägga pussel och att tolka. Citat ur intervjuerna förekommer flitigt som bra illustrationer. Ibland är de dock tagna ur sitt sammanhang, så att de blir svåra att förstå för oss läsare.

Fyra förgrundsgestalter

I kapitel fyra presenteras fyra s k förgrundsgestalter, som man därigenom får lära känna mest ingående. Övriga elva flickor presenteras antingen i texten mera i förbigående eller i längre noter nere på den sida där de introduceras. Liksom i många andra kvalitativa studier är dessa långa och nödvändiga presentationer ett problem att utforma och placera på lämpligaste sätt för läsaren.

Förgrundsgestalterna representerar fyra olika sätt att förhålla sig till utbildning, och de visar samtidigt de stora olikheter som förekommer i studien. Dessa resuméer är redigeringar av de skriftliga intervjutexterna som utgör författarens sätt att tolka och förstå berättelserna. Resuméerna visades och diskuterades vid nästa intervjutillfälle. Berättelserna tolkas både utifrån intervjutexterna och de bandade intervjuerna. Tolkningen sker genom att skapa helheter snarare än att kategorisera repliker eller svar. Författaren söker sätta berättarjaget i centrum, både som meningsbyggnadssubjekt och som den egna biografins subjekt, där detta subjekt också ibland är objekt för egna reflektioner. Subjekten attribueras med adjektiv som hämtas från flickornas egna ord och tolkningar som har att göra med flickornas sätt att agera, resonera och reflektera (s 74). Bearbetningen resulterar i följande kategorier.

Subjekt	**Förhållningssätt, utbildning som**	**Utbildningsperspektiv**
den förväntansfulla	mål	självförverkligande
den utmanande	medel	självdisciplinerande
den ambivalenta	någon annans projekt	självförnekande
den kritiska	tidsfördriv	självhävdande

Subjekten definieras så som de uppfattar utbildning som objekt för sitt handlande, vilket har att göra med deras sätt att värdera och identifiera sig med utbildningens innehåll och utformning. Centrala teman i dessa förhållningssätt är att se utbildning som: mål, medel, någon annans projekt, eller som tidsfördriv. De är i sin tur uttryck för vissa grundläggande förväntningar och förhoppningar som antas utgöra perspektiv på utbildning, vilka formar flickornas val och vägar genom utbildningssystemet. Dessa olika betydelser av utbildning utvecklas under rubrikerna:

självförverkligande, självdisciplinerande, självförnekande och självhävdande. De två förstnämnda hör ihop med att se utbildningen positivt som mål eller medel. De två senare hör däremot ihop med att se utbildningen negativt som någon annans projekt eller som ett tidsfördriv. Den egna självbilden kan också vara positiv eller negativ. Men vad som definierar det är inte lika klart. Sedan får vi ett exempel på vardera subjekttyp, förhållningssätt och utbildningsperspektiv: Den självförverkligande Johanna, den självdisciplinerande Ymran, den självförnekande Anna och den självhävdande Marie.

Valfrihetens variationer

Kapitel sex kontrasterar istället dessa mera entydiga subjekt mot två andra som visar hur föränderliga utbildningsperspektiven också är på grund av konfrontation med andra aktörer och på grund av flickornas anpassning till eller reaktioner på andra förhållningssätt som t. ex. skolans instrumentella förhållningssätt vilket flickorna utvecklar olika strategier emot. Det här kapitlet visar också mycket tydligt hur illa en del flickor passar in i skolan när den är traditionellt organiserad som katederundervisning.

Självförverkligandet visar sig senare knappast vara ett individuellt projekt utan nära knutet till familjen som förebilder eller motbilder eller till kamraters uppfattningar. Självdisciplineringen tolkas bland annat som investering för framtiden och som anticipatorisk socialisation. Självförnekandet tolkas med hjälp av teorier om identifikation. Självhävdandets oppositionella förhållningssätt till skolans värld, anser författaren hör ihop med betoning av den egna personen och en strävan till oberoende. Flickornas motstånd mot planering handlar om att vara öppen för olika möjligheter och att ta tiden som den kommer. Elevrollen uppfattas ofta som infantiliserande.

För den förväntansfulla Johanna och den utmanande Ymran utgör valfriheten möjligheter, medan det för den ambivalenta Anna och den kritiska Marie utgör ett tvång. Valen medför eget ansvar som dock inte alla är beredda att ta på sig och i en del fall överlåter på andra i sin omgivning. Valen begränsas också av relationerna till lärarna, vilka av flickorna uppfattas sätta gränser genom att återskapa deras bakgrunder som till exempel att flickor inte förväntas vara lika intresserade av teknik som pojkar, eller att invandrarelever förutsätts ha sämre kunskaper (s 144).

Först i sista kapitlet kommer definitionen av tradition som "att elevernas utbildningsval under lång tid följt bestämda socioekonomiska och könsbundna mönster" (s 145) och överskridande som dess negation eller ett sätt att handla som utmanar dessa mönster.

Tre flickor är socioekonomiska överskridare (eller klassresenärer), och tre andra

är överskridare vad gäller könsmönster. Men sådant strukturellt överskridande, närmast förknippat med självdisciplinering, är skilt från individuellt överskridande, som är förknippat med självförverkligande och som inte behöver leda till strukturellt överskridande.

Överskridande tolkas sedan på några olika sätt: utvecklingspsykologiskt; som en tidsanda att satsa på sig själv; som ett senmodernt fenomen med mera friställda människor, där självförverkligande och självhävdande är framträdande komponenter i flera av flickornas utbildningsperspektiv. Så starkt individualiserad förfaller dock inte denna reflexivitet vara eftersom flickorna ofta hänvisar till och tycks identifiera sig med kollektiva vi. Flickornas berättelser om samspel med andra aktörer visar starka processer som återskapar traditionella mönster. Samtidigt visar de hur sådana mönster ifrågasätts och ibland överskrids, och då med stark kritik av skolan som institution med en traditionell förmedlingspedagogik.

Slutsatser

Panelstudiens fördelar är att man återkommer till samma personer och därigenom upprättar förtroende. En annan fördel är att man kan kontrollera uppgifter och presentera tolkningar och få dem bekräftade och därigenom ge studien en validitetskontroll. Detta utnyttjar författaren väl. Den vanliga frågan i ungdomsforskningen om värderingars stabilitet och förändring kunde däremot ha diskuterats och besvarats avsevärt tydligare här. Kvalitativa studiers fördel är att individer kan fås att framträda genom att utnyttja det biografiska materialet. Detta är mycket bra gjort med stor kreativitet och med teoretiska begrepp som resultat. Däri ligger avhandlingens styrka. Begreppen blir dock inte så starkt teoretiskt kopplade på slutet med den tendens till eklekticism som finns där, vilket utgör avhandlingens svaghet. Önskvärt hade varit att överskridandet i sig hade behandlats mycket mera med hjälp av andra studier och teorier, t. ex. med sådana begrepp som reflexivitet eller habitus som nu bara är antydda. Avhandlingen hade då blivit litet mera förklarande i sin ansats och inte enbart stannat på en – visserligen välgrundad – ny förståelse av flickors mycket olika sätt att förhålla sig till utbildningsväljandet. De detaljerade berättelserna är väl sociologiskt anknutna genom att flickornas berättade och rättfärdigade handlingar är så starkt relaterade till andra aktörer och tolkningar av deras yttranden och handlingar. Detta visar överskridandets komplexitet som också är avhandlingens viktigaste resultat.

LENNART G SVENSSON
Fakultetsopponent
Sociologiska institutionen
Göteborgs universitet

RECENSION

Jan-Inge Jönhill (1997): Samhället som system och dess ekologiska omvärld. En studie i Niklas Luhmanns sociologiska systemteori. Lund: Lund dissertations in Sociology 17.

Bland svenska samhällsvetenskapliga avhandlingar finner man ett antal studier av sociologiska tänkare. Vi har till exempel avhandlingar om Bourdieu (Donald Broady), Habermas (Mikael Carlheden), Marx (Per Månson) och Weber (Thomas Coniavitis, Sven Eliasson, Kerstin Lindskoug). Till denna rad ansluter sig nu Jan-Inge Jönhill med en drygt 500-sidig avhandling om Niklas Luhmanns systemteori.

Valet av Luhmann låter sig relativt enkelt rättfärdigas. Få, om ens någon, nutida samhällsvetare har en lika omfattande produktion. Jönhill anger att Luhmann har författat 63 böcker och 411 uppsatser. Lägg därtill att Luhmann (utbildad jurist) först arbetade inom statsförvaltningen och senare som regeringsråd innan han påbörjade sin akademiska karriär (han var 37 år när han disputerade).

Luhmanns omfattande och breda produktion står dock i stark kontrast till den svaga reception han erhållit i Sverige. På svenska finns endast en handfull artiklar och bokkapitel publicerade om Luhmanns systemteori och ingen av Luhmanns böcker finns i svensk översättning. Ur detta perspektiv är Jönhills avhandling ett mycket välkommet bidrag, och förhoppningsvis kan denna introduktion till Luhmanns tänkande leda till att han får en tydligare plats bland den rad av nutida sociologer man möter i såväl grundutbildning som forskarutbildning.

Jönhill anger två huvudsyften med sin avhandling (s 17). Det ena syftet är ge en exposé över Luhmanns sociologiska systemteori, vilket han gör i de tre första kapitlen. Det andra är att genomföra en systemteoretisk analys av dagens miljöproblematik, vilket görs i det fjärde och avslutande kapitlet. En tes Jönhill driver i sin avhandling är att Luhmanns systemteori är väl lämpad – operativt användbar – för empirisk sociologi, och ur det perspektivet faller det sig naturligt att illustrera denna användbarhet genom en systemteoretisk analys av ett specifikt problemkomplex. Att valet blir just miljöproblematiken är inte enbart baserat på Jönhills eget intresse för detta område. Luhmann har i sitt författarskap visat ett allt starkare intresse för just denna problematik.

I det första kapitlet – *Från operation till autopoietiskt system* – diskuteras den allmänna teorin om autopoietiska (självreferentiella) system. I detta kapitlet beskrivs några av Luhmanns centrala begrepp, till exempel operation, kommunikation, dis-

tinktion, form och observatör. Här tydliggörs begreppsparet system-omvärld samt vad observerande system av andra ordningen innebär. Därefter görs en beskrivning av systemteorins utveckling. Jönhill anger här att det åtminstone går att skilja mellan tre olika paradigm i systemteorins utveckling. Det första kännetecknas av den klassiska utgångspunkten i differensen mellan helheten och delarna. Mot slutet av 1950-talet kom detta paradigm att ersättas av ett där differensen mellan system och omvärld var det centrala. Det tredje paradigmet utvecklats kring 1970 i och med övergången till teorin om autopoietiska system, det vill säga system som permanent producerar och reproducerar såväl sin egen struktur som sina egna element. Dessa system är – när de väl har utvecklats – därmed inte i behov av andra system. Samtidigt är de inte isolerade från sin omgivning. De är, för att nyttja Luhmanns terminologi, operativt slutna men samtidigt kognitivt öppna.

I det andra kapitlet – *Sociala system och deras omvärld* – presenteras hur Luhmann generellt beskriver sociala system. Här presenteras begreppen handling, kommunikation och mening. Luhmann ger dessa centrala sociologiska begrepp nya innebörder. Handlandet är för Luhmann en komponent i ett socialt system och inte knutet till något subjekt. Kommunikation handlar om den grundläggande operationen i ett socialt system. Mening är det som konstituerar sociala (och psykiska) system. Därefter beskrivs de tre former som sociala system kan differentieras i – interaktioner, organisationer och samhälle. Slutligen diskuteras hur relationen mellan människa och samhälle begreppsliggörs i den allmänna teorin om sociala system.

I det tredje kapitelet – *Samhället som system* – presenteras Luhmans systemteoretiska teori om samhället. Här problematiseras traditionell samhällsteori utifrån Luhmanns systemteori (där hans alternativ är att se det moderna samhället som ett globalt kommunikativt system utan centrum). Luhmanns samhällsteori omfattar fyra delar: en generell teori om kommunikationsmedier, en generell teori om samhällelig evolution på systemteoretisk grundval, en teori om systemdifferentiering samt slutligen en teori om samhällets självbeskrivningar (där Luhmann betonar att den sociologiska beskrivningen av samhället ska vara autologiskt, det vill säga tillämpa sin samhällsbeskrivning på sig själv).

Genom dessa tre kapitel ges en grundlig beskrivning av Luhmanns systemteori. I inledningen av sin studie betonar Jönhill att systemteorins förtjänster endast kan avgöras i dess användbarhet för empirisk sociologisk forskning. I det fjärde och avslutande kapitel – *Miljöproblemen som omvärldsproblem* – söker han visa att Luhmanns systemteori äger en hög grad av användbarhet för empirisk sociologi. I kapitlet presenteras en systemteoretisk beskrivning av dagens miljöproblematik. Utgångspunkten är här differensen mellan system och omvärld. Eftersom sociala system är kommunikationssystem kan samhället endast förhålla sig till och reagera på

miljöproblem via kommunikation. Samhället kan dock inte kommunicera med sin ekologiska omvärld utan endast om den. Samtidigt är det moderna samhället funktionellt differentierat vilket innebär att ett specifikt miljöproblem endast kan hanteras inom varje enskilt funktionssystem (politik, ekonomi, vetenskap, rätt m.fl.). Det innebär att det inte finns någon central instans från vilken man kan överblicka samhället i sin helhet och än mindre styra det.

Frågan hur samhället reagerar på miljöproblem blir för systemteorin en fråga om hur de olika funktionssystemen kan uppmärksamma och reagera på ekologiska problem. Dagens miljöproblematik framstår för systemteorin som främst ett kommunikationsproblem. Genom att relatera miljöproblematiken till samhällets differentering söker systemteorin visa varför samhället hittills inte särskilt väl lyckats hantera den ekologiska frågan. Luhmann söker inte utveckla någon strategi för hur samhället ska kunna lösa miljöproblemen utan är främst intresserad av att visa varför samhället misslyckats med denna uppgift.

Jönhill utgör en av de främsta svenska kännarna av Luhmann. I början av 1990-talet studerade han tre terminer vid Bielefeld och deltog där i Luhmanns föreläsningar och seminarier. Han har tidigare presenterat aspekter av Luhmanns systemteori i såväl *Sociologisk Forskning* som *Sosiologi i dag*. I denna avhandling visar han en mycket stor förtrogenhet med Luhmanns författarskap. I sin avhandling har han inte tagit som sin uppgift att kritiskt relatera Luhmann till andra alternativa teorier eller att kritiskt söka finna inkonsistenser i Luhmanns författarskap. Istället är hans syfte att ge en sammanhängande och omfattande beskrivning av Luhmanns sociologiska systemteori, där eventuella oklarheter i någon av Luhmanns skrifter hanteras genom att han söker efter svar i andra skrifter som Luhmann författat. Svaren på eventuella oklarheter som framkommer i läsningen av Luhmann finner han således hos författaren själv. Jönhill anger själv att denna arbetsmetod visat sig mycket lämplig eftersom det alltid funnits texter av Luhmann att tillgå där oklarheterna eller problemen vidare diskuteras. Mot denna metod kan riktas kritik men som metod för att presentera Luhmanns teori är den givetvis försvarbar.

Samtidigt väcker detta en del frågor, inte minst eftersom det här handlar om en avhandling. Jönhills egen – i och för sig imponerande – insats blir till stor del begränsad till att presentera och förtydliga Luhmanns teori. Denna uppgift är krävande, samtidigt som det innebär att avhandlingen till största delen får karaktär av beskrivning.

Genom denna avhandling vill Jönhill visa på Luhmanns systemteoris användbarhet för empirisk sociologi. Han ser den som en möjlig väg "för ett teoretiskt uppsving för sociologin efter en rad andra stora ansatsers misslyckande" (s.25). I vad mån man som sociolog delar Jönhills positiva bedömning av Luhmanns systemteori

är givetvis en öppen fråga. Luhmanns ifrågasättande av handlingssociologin, och hans ifrågasättande eller nytolkning av en rad centrala sociologiska begrepp, kommer dock säkerligen att vara föremål för diskussioner även i Sverige. Jönhills avhandling är ett viktigt bidrag till denna diskussion.

ROLF LIDSKOG
Institutionen för samhällsvetenskap
Örebro universitet

RECENSION

Nijole V. Benokraitis (red) (1997): Subtle Sexism. Current Practice and Prospects for Change. Thousand Oaks: SAGE.

Likt Saturnus ringar ter sig den subtila könsdiskrimineringen i samhället. På nära håll består den endast av en mängd damm- och ispartiklar men sedd som helhet utgör den en ogenomtränglig mur ... vilken skyddar de medelålders, vita männen från konkurrens eller påverkan från t ex kvinnor. Liknelsen med Saturnus ringar är Mary Rowes och den återges i Beth Bonniwell Hasletts och Susan Lipmans kapitel om "mikro-ojämlikhet" i den nyutkomna amerikanska antologin *Subtle Sexism. Current Practice and Prospects of Change* redigerad av sociologen Nijole V. Benokraitis.

Denna bok är en genomlysning av de vardagliga skeendena – i hemmen, på arbetsplatser och i samhället i övrigt – vilka reproducerar könens värdemässiga olikhet. Författarna försöker utifrån olika samhällsvetenskapliga discipliner att problematisera könsdiskrimineringen i samhället och särskilt lyfta fram de subtila socialpsykologiska och kulturella processer vari kvinnlighet nedvärderas och manlighet uppvärderas. Även frågor kring hur etnicitet differentierar tas upp men den centrala problemställningen är: Hur går det till när manligt och kvinnligt värderas så olika?

Subtle sexism är indelad i fyra delar vilka var och en består av fyra kapitel. Del ett handlar om hur subtil könsdiskriminering kan ta sig uttryck i mellanmänskliga relationer. Individens situation samt budskapet "fortsätt tala, fortsätt forska" står här i centrum. Första kapitlet är skrivet av bokens redaktör och består av en begreppsanalys med illustrationer från framförallt e-mailkorrespondens men också från andra undersökningar. Utifrån boken *Modern sexism* från 1995 som Benokraitis skrev tillsammans med Joe R. Feagin redogör hon för de analytiska begreppen "blatant sexism", "subtle sexism" och "closed sexism". Skillnaden mellan dessa former av mer eller mindre öppen könsdiskriminering består i att endast den subtila formen kan vara antingen avsiktlig eller oavsiktlig medan den öppna och den dolda är avsiktliga per definition. Flera av de andra bidragen i boken refererar till dessa begrepp varför kapitlet ger en viss grund att stå på inför läsningen av resten av boken.

I kapitel två visar kommunikationsvetarna Beth Bonniwell Haslett och Susan Lip-

man hur vanlig subtil och dold könsdiskriminering är inom juristyrket. De visar också hur komplex denna form av könsdiskriminering är och att varje person som utsätts härför också utsätts för en paradox. Det är nästan omöjligt att hela tiden besvara eller bemöta varje litet uttalande, skämt eller åtbörd med könsdiskriminerande innebörd men om man inte svarar ger man samtidigt sitt tysta godkännande. Denna paradox är särskilt stark för de kvinnliga juristerna i egenskap av att vara "lagens företrädare" menar författarna. Nästa kapitel utgörs av en traditionell intervjustudie utförd bland lärare och forskare på ett statligt universitet. Studien skulle kunna utgöra modell för den årliga genomgången av jämställdhetsplanen på vilket svenskt universitet eller högskola som helst. Man har dels fokuserat organisatoriska aspekter som t ex koncentrationen av kvinnor lägst ner i hierarkin, anställningsvillkor, lönefrågor osv men också frågor som t ex känslor av tillhörighet, upplevt kollegialt stöd och upplevelser av konflikten arbete/familjeliv. Det fjärde kapitlet vill jag särskilt lyfta fram. Samhällsvetaren Ann Marshall beskriver där hur hon via e-mail har fått fram ett antal skämthistorier om Hillary Rodham Clinton vilka hon analyserar och för sedan en intressant diskussion om hur samhälleliga värderingar av män och kvinnor skapas och vidmakthålls.

Bokens andra del fokuserar organisationerna där individerna verkar. Inledningsvis beskriver ekonomen Regina F. Bento en studie om hur latinamerikaner bemötts i ett antal tjänstetillsättningsärenden på ett universitet. Hon gör en mycket intressant tillämpning av Robert K. Mertons referensgruppsteori och skapar med denna en analysmodell för varför människor i nämnder och kommittéer, vilka inte anser sig ha fördomar, ändå diskriminerar latinamerikaner i allmänhet och latinamerikanska kvinnor i synnerhet i olika ärenden. I kapitel sex redovisar sociologen Lisa M. Freihill en studie om kvinnliga ingenjörer. Hon har använt såväl intervju och enkät som observation för att samla in material och hon har kommit fram till att framförallt den subtila könsdiskrimineringen är mycket spridd. Hon lyfter fram två åtgärder: var och en måste lära sig att inte först och främst se kvinnor som symboler för "det kvinnliga" och det måste finnas fler ombud vilka för kvinnliga ingenjörers talan.

En annan sociolog, Susan B. Murray, tar i nästa kapitel upp en studie hon gjort om manliga anställda på ett par olika förskolor. Hon menar att dessa män utsätts för både dold och öppen könsdiskriminering i form av misstänksamhet från föräldrar och personal, omotiverat hög status och begränsning av arbetsuppgifterna. Diskrimineringen hade både positiva och negativa konsekvenser för enskilda män, men inte i något fall hade de lägre lön. Kapitlet avslutas med en intressant analys av männens könsidentiteter och hur dessa i hög grad sexualiseras vid ett sådant gränsöverskridande som manliga anställda inom barnomsorgen är exempel på. I

kapitel åtta redovisar sociologerna Richard J. Harris och Juanita M. Firestone sin studie om könsdiskriminering inom den amerikanska militären. Fokus ligger på sexuella trakasserier på arbetsplatsen. Författarna använder sig av två former av sådana trakasserier: dels en individuell form vilken innebär att olika anställnings- och karriärmöjligheter direkt villkoras med en sexuell relation av något slag och dels en miljömässig form där ett ovälkommet sexuellt beteende eller kommentarer skapar en pinsam, förolämpande eller obehaglig arbetsmiljö. Man kommer fram till att den förstnämnda formen knappast förekommer i miljöer där den senare inte finns varför de bör ses som två sidor av samma mynt.

Del tre av boken har temat social kontroll. Inledningsvis diskuterar sociologerna Yanick St. Jean och Joe R. Feagin en så kallad subtil könsmässig etnisk diskriminering bland svarta medelklass-kvinnor i USA. Texten är mycket beskrivande och består av refererande och tolkande av intervjuer med kvinnor som har upplevt sådan diskriminering men analysen lyser med sin frånvaro liksom den teoretiska förankringen. I kapitel tio analyserar däremot familjeterapeuterna Carolyn I. Wright och Linda Stone Fish vad feministiska perspektiv kan ha och har haft för konsekvenser för praktiserande familjeterapi. De lyfter t ex fram betydelsen av att sätta familjens alla individer i fokus och inte enbart familjen som (bestående) helhet, samt kritiserar utgångspunkten att förhandlingar sker på lika villkor i en parrelation. De menar också att sexuella problem måste kontextualiseras i förhållande till relationen som helhet och inte betraktas som enbart ett drifts-, lust- eller orgasmproblem.

I kapitel elva gör juristen Lynn Hecht Schafran en analys av kvinnors och mäns trovärdighet i samhället och illustrerar med en rad exempel från domstolar. Hon skiljer på kollektiv, kontextuell och konsekvensiell trovärdighet och argumenterar starkt för att kvinnor generellt sätt har svårare att bli betraktade som trovärdiga. Del tre avslutas med ett kapitel av kriminologen Richard C. Monk där han tar upp situationen för kvinnliga fångvaktare i sex fängelser på östkusten och ett i sydstaterna. Liksom tidigare studier i ämnet konkluderar han att alla kvinnliga fångvaktare någon gång råkat ut för sexuella trakasserier i någon form. Han tar upp öppna, dolda och subtila trakasserier i verbal form inklusive skämt, att utestänga kvinnliga fångvaktare från information och resurser samt att sprida att de har dåligt rykte. Ökad medvetenhet om kvinnors specifika sätt att hantera konflikter samt daglig träning i att "föra sig" för både manliga och kvinnliga anställda är två aspekter som Monk menar kan leda till en positiv förändring för de kvinnliga fångvaktarna.

Bokens fjärde och avslutande del har fått temat förändring. Om de flesta av de tidigare kapitlen präglats av det något deprimerande budskapet att könsdiskrimineringen finns kvar, även om den uttrycker sig på ett mer subtilt och dolt sätt, så ka-

raktäriseras de fyra sista kapitlen av att vilja lyfta fram positiva erfarenheter. Inledningsvis beskriver sociologen och kvinnoforskaren Melissa Kessler Gilbert hur hon arbetat med små lärandegrupper och rollspel för att öka sina studenters förståelse för vad könsdiskriminering är. Genom ett medvetet användande av gruppdynamik, väl valda texter och gruppaktiviteter utanför universitetet vågade studenterna inta en aktiv roll som skapare och förmedlare av kunkap. Och genom att förändra undervisningssalarnas interiörer och studenternas redovisningsformer skapades en bättre miljö för den känsliga dialog som ämnet ändå innebär. Detta kapitel rekommenderar jag till alla som arbetar med någon form av undervisning. I nästa kapitel visar psykologerna Mary E. Kite och Deborah Ware Balogh hur verksamheten i en Arbetsgrupp för kvinnors status på en fakultet vid ett amerikanskt universitet lyckats förändra arbetsklimatet. De positiva erfarenheterna består framförallt i förändrade inställningar hos administratörer, dekan och prefekterna vid de olika institutionerna.

Kvinnoforskaren Janice L. Ristock tar i kapitel femton upp den känsliga frågan om övergrepp och förtryck i lesbiska relationer. Hon menar att forskningen på detta område såväl empiriskt som teoretiskt har kört in i en återvändsgränd. Det finns mycket motstånd inom lesbiska kretsar mot att lyfta fram dessa problem i en offentlig debatt eftersom man redan bemöts med mycket misstänksamhet och fördomsfullhet. Existerande teorier om våld i hemmen baseras vidare på erfarenheter från heterosexuella relationer med manliga förövare. Dock berättar hon också om ett framgångsrikt projekt i en kanadensisk stad där sex lesbiska kvinnor arbetar för att minska homofobin och skapa stöd för lesbiska par där misshandel förekommit. I bokens avslutande kapitel tar sociologerna Carolyn J. Aman och Paula England upp arbetsvärderingens möjligheter att skapa lika lön för likvärdigt arbete. Den mest subtila formen av lönediskriminering menar författarna är den där den typiske yrkesutövarens kön påverkar hur mycket arbetsgivaren är beredd att betala för det utförda arbetet. De menar att lagstiftad arbetsvärdering, genomförd i praktiken, skulle kunna leda till minskad fattigdom bland kvinnor och barn samt skapa mer jämbördiga relationer och äktenskap. De avslutar kapitlet med att diskutera tanken att staten bör ingripa i lönesättningen på arbetsmarknaden.

Subtle sexism är en intressant bok som tar upp viktiga och aktuella problem i vår samtid. Det är också tydligt att den är skriven i en amerikansk tradition. Författarna tar inte ut svängarna särskilt mycket utan de flesta håller sig till ett par begrepp utifrån vilka de tolkar ett begränsat empiriskt material. Den teoretiska förankringen är ofta relativt ytlig och i resonemangen kring möjliga lösningar utgår de flesta från att de primära aktörerna är individer – inte organisationer eller stat. Många av bidragen är skrivna som skolexempel med tydliga och bra redovisningar

av datainsamlingsmetoder och undersökningarnas uppläggningar.

Boken vänder sig till grundstudenter på universitetet och – trots det ovan sagda – har många av kapitlen en självklar användning även i undervisningen på svenska universitet. Den ger inte någon sammanhållen bild av forskningsfältet könsdiskriminering men fungerar bra som en exempelsamling över möjliga infallsvinklar och ansatser, detta likt ett välfyllt smörgåsbord. Framförallt fyller boken ett stort existerande tomrum genom att föra analysen av könsdiskriminering i samtiden ett halvt steg vidare. Jag saknar dock kopplingarna mellan å ena sidan de socialpsykologiska processer som leder till nedvärdering av kvinnlighet och uppvärdering av manlighet och å andra sidan reproduktionen av de ekonomiska och politiska strukturerna. Men där kan ju vår egen undervisning gripa in.

MARIE RISBECK
Sociologiska institutionen
Göteborgs universitet

RECENSION

E. Zerubavel (1997): Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Socialpsykologi framställs i en del introduktionslitteratur som något av en sammansmältning av psykologi och sociologi. I själva verket är det nog mer rättvisande att tala om två av varandra relativt oberoende "socialpsykologier", en psykologisk och en sociologisk. Frånvaron av dialog och integration inom socialpsykologin är särskilt iögonfallande inom social kognitionsforskning. Mycket av den socialkognitiva forskningen utgör i praktiken ett slags appendix till kognitiv psykologi; det är från detta inflytelserika informationsbehandlingsparadigm grundläggande teoretiska utgångspunkter, begrepp och metoder hämtas. Beroendet av kognitiv psykologi har haft som följd att det *sociala* i den starkt experimentellt betonade sociala kognitionsforskningen ofta reducerats till de sociala objekt (aktörer, händelser, roller) som utgör stimuli för kognitiva processer, medan betydelsen av de kognitiva processernas interaktionssammanhang tonats ned, eller, annorlunda uttryckt: vad socialpsykologer studerar i laboratoriet är, åtminstone som regel, isolerade individers uppfattningar av objekt, inte interagerande individers socialt baserade konstruktioner av dessa objekt. Som helhet betraktad har sålunda kognitiv teoribildning relativt ensidigt kommit att handla om de kognitiva förmågor människor antas ha gemensamma, men i mycket liten utsträckning uppmärksammat hur kognitiva aktiviteter påverkas av människors sociala tillhörigheter och hur sådana mentala processer därmed kan variera mellan olika kulturer, sociala grupper och historiska perioder.

Frånvaron av en social dimension i socialkognitiva studier har ofta påpekats av sociologer och sociologiskt orienterade socialpsykologer. Men behovet av en sociologisk-kognitiv inriktning som studerar de kognitiva processernas sociala förankring och förmedling har dessutom, och det är egentligen mer intressant, också understrukits av kognitionspsykologer (bl a av en av den modernare psykologiska kognitionsforskningens pionjärer, Herbert Simon 1992). När Eviatar Zerubavel med boken *Social Mindscapes* inleder arbetet på en modern komparativ *kognitiv sociologi* tar han sig med andra ord an en länge försummad och efterfrågad uppgift.

I sin skiss över en kognitiv sociologi utgår Zerubavel primärt från den psykologiska kognitionsforskningens centrala problemområden. Hur, frågar han följaktligen, inverkar samhället på vårt sätt att uppfatta, uppmärksamma, klassificera och

minnas? Låt oss här inskränka oss till att kortfattat se hur *ett* av dessa kognitionsområden behandlas – kategoriseringen av omvärldsinformation – för att därefter diskutera något av möjligheterna och begränsningarna i Zerubavels försök att komplettera etablerad kognitiv vetenskap med en kognitivt inriktad sociologi.

Kategorisering är ett genomgående inslag i alla kognitiva processer, det vill säga såväl för vårt sätt att inhämta information som att bearbeta och använda den. Det blir därmed rimligt att förmoda att området kommer att inta samma framskjutna plats i kognitiv sociologi som det redan gör i kognitiv psykologi. Men medan kognitiva psykologer koncentrerar sig på universella kategoriseringsmodeller – till exempel hur begreppshierarkier utbildas eller hur begrepp formas runt prototyper – blir det den kognitiva sociologins uppgift att studera kategoriseringens sociala grundvalar och det inslag av social inlärning som denna kognitiva förmåga, i likhet med andra, förutsätter.

Kognitiv inlärning är, menar Zerubavel, i hög grad kontextuell. Som sociala varelser ingår vi i sociala sammanhang som samtidigt utgör kognitiva gemenskaper (*thought communities*). I dessa sociala gemenskaper på olika förstoringsnivåer (generationer, yrken, familjer etc) lär vi oss inte bara hur vi skall handla och tycka, utan också hur vi skall tänka. Förmedlingen av klassifikationsnormer är en del av denna kognitiva socialisering och de kulturella variationerna mellan sådana normer visar hur det sociala kompletterar det naturliga; om människan har en inneboende tendens att skilja ätbart från oätbart kan man gärna inte se det som något naturligt att samma råa fisk framstår som en delikatess för svenskar och japaner men som otjänlig för amerikaner.

De "gränstvister" som förekommer i ett samhälle (om var gränser skall dras mellan till exempel legalt och illegalt, liv och död, god och dålig smak, gammal och ung) understryker ytterligare klassificeringens sociala grundvalar. Sådana konflikter är i praktiken ofta tvister mellan sociala grupperingar och gäller, söker Zerubavel visa, inte bara kategoriseringsprinciper; de tillhör samtliga kognitionsprocessers sociala sammanhang. Kognitiva konflikter kan så till exempel också handla om mental fokusering, dvs. om vad som är värt att uppmärksamma och lägga märke till (är cigarettrökning ett negligerbart bakgrundsförhållande eller ett förgrundsförhållande?) liksom om vad som bör ingå i vårt minne (vad bör vi minnas den 30 november? Karl den XII eller nazismens offer?).

Olika sociala sammanhang ger inte bara upphov till olika sätt att klassificera samma sociala verklighet, eller, för den delen, skillnader mellan vad som överhuvud taget blir föremål för klassificering; de kan också befordra skilda, mera underliggande *indelningsstilar*. Antropologiska data, menar Zerubavel, pekar på en betydande spännvidd mellan kulturer i detta avseende. Vissa kulturer, som till exempel

den ortodoxt judiska, är starkt upptagna med gränsproblematiken, av att dela upp och hålla i sär företeelser med hjälp av en långt driven antingen/eller-logik. I andra kulturer, som till exempel en del nordamerikanska indiankulturer, är definitioner däremot mera flytande; ett både/och ersätter där ett antingen/eller. Men indelningsgrunder varierar också över tid och mellan olika sociala domäner i ett och samma samhälle. När den moderna arkitekturen med visuella medel söker integrera "inne" och "ute" är det ett uttryck för att en växande diffushet på en del områden ersatt en tidigare, mer kategorisk indelningsstil, dock utan att undanträngа denna. I det moderna samhället samlever diskreta indelningar (t ex i byråkratins åtskillnad mellan sak och person, maktutövning och makt, tjänst och privatliv etc) med kontinuerliga indelningar.

Åtskilliga sociologer och sociologiskt inriktade socialpsykologer har kritiserat kognitionsforskningen för frånvaron av ett socialt perspektiv. Zerubavels gör något utöver detta. Genom att ta fasta på några av kognitionsforskningens centrala frågor illustrerar han inte bara behovet av att föra in den sociala nivån; han söker också konkretisera sociologins självständiga bidrag till området. I *sak* är emellertid Zerubavels arbete inte särskilt originellt. För en sociologisk läsekrets är idéinnehållet – om än inte organiseringen och användningen av det – välbekant. Zerubavel följer ganska nära en etablerad sociologisk tanketradition, från Durkheim, över Schutz och Mannheim, till Berger och Luckmann, Bourdieu och DiMaggio. I detta integrationsförsök saknas, och det är bokens kanske väsentligaste brist, teorier som på olika sätt skulle kunna kvalificera den ganska schematiska och överförenklade diskussion Zerubavel för om de kognitiva gemenskapernas betydelse.

Zerubavel distanserar sig visserligen från den oproblematiserade, "översocialiserade" bild av människa och kultur som förmedlades av amerikanska 1950-talssociologer, men frågan är vilka konsekvenser detta egentligen får för analysen. Människan, understryker han, är inte kognitivt "klonad" av en enhetlig kultur. I det mobila och specialiserade moderna samhället befinner hon sig i stället i skärningspunkter mellan flera olika subkulturella kognitionsgemenskaper. När hon träder in och ut ur dessa olika sociala sammanhang förmår hon också växla perspektiv; hon byter mentala linser efter situationen. Människan hos Zerubavel är alltså inte kulturellt, men väl *subkulturellt* "klonad", och i såväl det "översocialiserade" perspektivet som i Zerubavels subkulturella perspektiv tillerkänns hon en endast starkt begränsad tankefrihet.

Ett mer dynamiskt perspektiv på förhållandet mellan individ och social miljö finns i en del modernare kultursociologi där såväl kulturer som delkulturer karakteriseras med begrepp som "repertoarer" eller "verktygslådor". Det handlar inte längre om enhetliga kognitiva gemenskaper utan om sammansatta och ofta motsä-

gande sammanhang. Med en sådan infallsvinkel blir förhållandet mellan människan och hennes sociala omgivning mer komplext och realistiskt; samtidigt som människans sociala gemenskaper förvisso begränsar hennes tankefrihet, möjliggör de samtidigt flera individuella sätt att tänka (se t ex Swidler 1986). Christena Nippert-Engs (1996) studie av vardagslivets kategoriseringar illustrerar det fruktbara i angreppssättet.

Nippert-Engs arbete utgår från en av Zerubavels tidigare böcker om social kategorisering (*The Fine Line*, 1991) för att med hjälp av en närstudie undersöka hur forskare, personalassistenter och maskinreparatörer vid ett kommersiellt amerikanskt forskningsinstitut hanterar gränsen mellan hem och arbete. Besluten att "ta med sig arbetet hem" och att "ta med sig hemmet till arbetet" illustrerar människors möjligheter att röra sig inom ett ganska brett kontinuum av åtskiljande och integrerande alternativ och visar konkret hur konkurrerande kulturellt och delkulturellt givna gränsdefinitioner av hem och arbete kan fungera som repertoarer och kontrastmaterial. Det betyder emellertid inte, och det är viktigt att notera, att hennes studie därför går förlorad i idiosynkrasier; medlemmar i samtliga yrkesgrupper hon studerar söker alla på olika sätt experimentera med och modifiera vardagslivets gränser, men såväl handlings- som tankefriheten varierar såväl med de arbetslivspositioner intervjupersonerna intar som med de familjetyper de lever i.

Zerubavels starka betoning på subkulturernas roll för de kognitiva processernas sociala förankring reser också metodiska frågor. I europeisk socialpsykologi har dessa tidigare aktualiserats i samband med diskussionen om Moscovicis teori om sociala representationer, en ansats som i några avseenden tangerar Zerubavels kognitiva sociologi. Kritikerna har bl.a. pekat på frånvaron av komparativa studier av kognitiva sociala gemenskaper och därmed på tendensen att vid studiet av en viss social grupp överdriva betydelsen av konsensus och underbetona konflikter och inkonsistenser. Ett problem av mera grundläggande art gäller hur en kognitiv gemenskap egentligen skall definieras. En risk är naturligtvis att forskare okritiskt utgår från kulturellt givna definitioner av grupper i stället för att ta fasta på reella interaktionsmönster (för en översikt av denna debatt, se Hewstone 1989). Som DiMaggio (1997) nyligen påpekat erbjuder här nätverksanalysen, som handlar om faktiska interaktionsmönster, åtminstone i princip ett sätt att hantera problemet.

Zerubavels bok är knappast teoretiskt nydanade, men förtjänsterna i denna invitation till en kognitiv sociologi överväger trots allt. Zerubavel visar på vilka områden kognitiv sociologi kan komplettera kognitionsvetenskaperna och han integrerar några av de sociologiska tankelinjer ett sådant bidrag kan bygga vidare på. Att hans inbjudan dessutom råkar vara utmärkt välskriven (och bitvis till och med underhållande) gör den naturligtvis inte mindre intressant.

KLAS BORELL
Institutionen för socialt arbete
Mitthögskolan

Referenser

DiMaggio, P. (1997) "Culture and Cognition." *Annual Review of Sociology* 23:263–287.
Hewstone, M. (1989) *Causal Attribution. From Cognitive Processes to Collective Beliefs.* Oxford: Basil Blackwell.
Nippert-Eng, C. E. (1996) *Home and Work. Negotiating Boundaries through Everyday Life.* Chicago: The University of Chicago Press.
Simon, H. A. (1992) "What is an 'Explanation of Behavior'?" *Psychological Science* 3:150–161.
Swidler, A. (1986) "Culture in action: Symbols and strategies." *American Sociological Review* 51:273–286.
Zerubavel, E. (1991) *The Fine Line. Making Distinctions in Everyday Life.* New York: The Free Press.

RECENSION

Peter Hedström och Richard Swedberg (red) (1998): Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory. Cambridge: Cambridge University Press.

Enligt många kommentatorer är den moderna sociologin åter i kris. I den internationella debatten hävdar Irving Horowitz att sociologins nedgång inte innebär att samhällsforskningen i sig upplösts, men att mycken sådan forskning degenererat till ren empiricism som ej längre styrs av meningsfulla teoretiska perspektiv. Vad som har försvunnit är sociologins förmåga att skapa ett enat centrum för samhällsforskningens olika områden (ur Giddens 1996, s 2). Donald Levine (1997, s 1) menar att "Samhällsteori utmärks internt av pluralistisk förvirring och externt (i USA) av minskad finansiering." På hemmaplan skriver Göran Ahrne (1997, s 275) att "Inom sociologin sker en fragmentering i fråga om såväl teorier som metoder och studieobjekt."

Det är ju riktigt att sociologin spretar åt olika håll, att den innehåller en mängd målsättningar, teorier, metoder, paradigm och perspektiv.Vissa sociologer ägnar sig åt att med hjälp av avancerade statistikprogram vinnlägga sig om exakta mätningar och sambandsanalyser av allt större mängder variabler, andra åt att formulera grandiosa klassificeringsscheman (t ex Giddens och Habermas), andra åter åt att dekonstruera den sociala verkligheten eller texter om densamma, ytterligare andra åt kulturanalys och narrativa ansatser som närmar sig etnologi och humaniora, och så vidare.

Detta spektrum av riktningar kan uppfattas som fruktbart och intressant, som ett tecken på att sociologin lever, men också som beklagansvärt eftersom sociologins eventuella identitet och gemensamma målsättning tenderar att upplösas.

I detta *eventuellt* deprimerande tillstånd är Peter Hedströms och Richard Swedbergs antologi *Social Mechanisms* ett välkommet bidrag. Boken som helhet pekar ut ett nygammalt alternativ, nämligen att sociologins övergripande uppgift är att identifiera sociala mekanismer. En sådan målsättning är övergripande eftersom den inte behöver utesluta någon av de ovan nämnda tendenserna utan tvärtom kan ge samtliga ett mer fundamentalt syfte. Den första raden i Hedströms och Swedbergs inledande kapitel anger vad det handlar om: "Denna boks huvudbudskap är att samhällsteoretiska framsteg kräver en analytisk ansats som systematiskt explicerar de sociala mekanismer som genererar och förklarar observerade samband mellan händelser."

Antologin innehåller bidrag av flera prominenta sociologer och några ekonomer.

Förutom redaktörerna själva ingår Raymond Boudon, Tyler Cowen, Jon Elster, Diego Gambetta, Gudmund Hernes, Timor Kuran, Thomas Schelling, Aage Sörensen och Axel van den Berg. Bokens röda tråd är fokuseringen på begreppet social mekanism genom teoretiska resonemang, diskussioner om metodologi och mängder av illustrationer. I det följande skall jag genom axplock sammanfatta något av bokens innehåll, varefter följer några reflexioner om dess allmänna tema.

Hedströms och Swedbergs inledande kapitel ger en översikt av hur mekanismbegreppet använts inom sociologin och andra samhällsvetenskaper. Författarna menar att en fokusering på mekanismer som själva byggstenarna i sociologiska teorier har en mängd fördelar jämfört med andra sätt att tänka och bedriva sociologi. De kontrasterar mekanismansatsen med andra ansatser som bygger på föreställningen att sociologin likt naturvetenskaperna skall sträva efter att formulera täckande lagar under vilka partikulära fenomen kan subsumeras, och/ eller föreställningen att sociologisk analys är att arbeta med statistiska korrelationsanalyser. I båda fallen gäller att egentliga kausala förklaringar inte är i fokus. Sökandet efter mekanismer innebär däremot att försöka identifiera just underliggande orsaker till varför en lag eller ett statistiskt samband föreligger. Författarna avslutar sin inledning med att formulera ett program för sociologin, baserat på den metodologiska individualismen, något jag skall återkomma till.

Thomas Schelling tar mer ingående upp en av de mest intressanta fenomenen inom sociologin: förekomsten av självuppfyllande profetior eller förväntningar. (Det är fenomen av denna typ som gör den sociala konstruktivismen rimlig och substantiell, enligt min mening.) Paradexemplet är tesen om bankkrisen. Om folk tror att en bank skall gå omkull tar de ut sina pengar varvid banken går omkull. Schelling ger en serie liknande exempel. Om folk tror att kaffe är på väg att bli en bristvara blir kaffe en bristvara. Om folk tror att Harwards ekonomiinstitution alltid drar till sig de bästa lärarna kommer Harwards ekonomiinstitution alltid att dra till sig de bästa lärarna. Om alla tror att man måste gå tidigt för att få en sittplats måste man gå tidigt för att få en sittplats. Om folk tror att ingen kan vinna på lotteri två gånger så kommer ingen att vinna på lotteri två gånger. Och så vidare. Schelling menar att dessa och många andra exempel utgör en familj av vissa typiska underliggande mekanismer, och efterlyser en katalog innehållande sociala mekanismer av olika slag.

Jon Elster placerar mekanismbegreppet mellan å ena sidan vetenskaplig lag, eller laglik generalisering, och å den andra rena beskrivningar. Mekanismer kan vara sanna eller verksamma *ibland*. De är orsaksmönster som är lätta att identifiera men som utlöses under ofta okända villkor eller med obestämda konsekvenser. Efter denna avgränsning urskiljer, diskuterar och illustrerar Elster olika typer av meka-

nismer, oftast gällande villkor för och effekter av individuella val såsom olika former av dissonansreduktion genom önsketänkande eller anpassning av preferenser (sura rönnbär), kompensationsmekanismer, med mera. En av de mer intressanta mekanismerna är vad Elster kallar typ B, som betecknar förhållandet att två kausalkedjor påverkar en oberoende variabel i olika riktningar vilket ger en obestämd nettoeffekt, till exempel ingen effekt alls. Elster använder denna typ av mekanism för att illustrera svårigheterna att skilja kausalitet från korrelation i statistiska förklaringar, t ex förhållandet att en svag aggregerad effekt kan vara resultatet av men dölja två starka men motsatta effekter på en mindre aggregerad nivå.

Gudmund Hernes godtar inte Elsters avgränsning av mekanismbegreppet. En mekanism behöver inte vara mindre generell än en lag, skillnaden är att samhällsvetenskapliga mekanismer har begränsad tillämpbarhet vad avser verkliga samhällsprocesser. Hernes drar alltså en skarp demarkation mellan studiet av naturen och av det sociala, och diskuterar sedan de nödvändiga antaganden samhällsvetare gör om sina studieobjekt. Vi studerar aldrig verkligheten i ren form utan våra egna konstruktioner, bilder av den samhälleliga verklighetens element. Aktörer, vad Hernes kallar Humanoider, är "teoretiska stuntmen" som utför handlingar som verkliga och vanliga människor aldrig skulle kunna förmå. En typ av antagande eller konstruktion är den rationelle humanoiden som ständigt kalkylerar i syfte att främja sina intressen, en annan den kognitive som lär sig av omgivningen, en tredje den emotionelle som reagerar känslomässigt på situationer. På liknande sätt är det med konstruktionen social struktur. En social mekanism består av två abstrakta element, antaganden om elementen aktör och struktur, och används för att förklara sociala företeelser. Till skillnad från de flesta övriga bidrag godkänner Hernes *strukturella* mekanismer, som är förklaringar i vilka det inte behövs något antagande om individen. Strukturen är så stark eller överväldigande att det inte spelar någon roll vilka antaganden som görs på individnivån; individen har "kollapsat" i sådana förklaringar. Hernes använder en serie exempel för att visa hur olika mekanismer används vid sociologiska förklaringar, bland andra Marx och Webers teorier.

Raymond Boudon är en av de metodologiska individualister som är skeptiska till den rationella valteorin. Boudon beskriver några av denna teoris anomalier, såsom dess svårigheter att förklara *free rider*-paradoxen, människors röstningsbeteende med mera. Det grundläggande felet med teorin om rationella val är enligt Boudon att den är för snäv eftersom den endast godtar en typ av skäl till val av handling; beräkning av förtjänst minus kostnad för olika alternativ. Enligt Boudon finns det andra typer av skäl, som han kallar axiologiska och som kan vara intuitiva, omedvetna, bygga på felaktiga trosföreställningar osv. Även denna typ av faktorer kan utgöra starka skäl till handlingar, och som kontrast till rationella valmodellen stäl-

ler Boudon därför sin egen, mer omfattande "kognitiva modell" av individen.

Diego Gambetta visar genom illustrationer från olika typer av forskning att sociala mekanismer ofta uppträder sammanlänkade. Tyler Cowen diskuterar förekomsten och betydelsen av sociala mekanismer i ekonomi, medan Timor Kuran tar upp frågan om vilka mekanismer som styr dissonansreduktion, t ex hur en individ löser de spänningar som uppstår då han/hon omfattar motsatta värden och preferenser. I en mycket intressant men förhållandevis snårig analys visar Arthur Stinchcombe att tre synbarligen olika institutioner som elituniversitet, företag och nationalstater kan förstås utifrån en enda mekanism; monopolistisk konkurrens. I bokens sista kapitel undersöker Peter Hedström den sociala mekanismen imitation, speciellt hur att härma någon annan kan förstås som en viss typ av rationellt beteende.

De två återstående artiklarna berör också mekanismbegreppet men tycks egentligen ha andra syften. Aage Sörenssen gör upp med den kvantitativa eller socialstatistiska forskningen inom modern sociologi, som han menar har degenererat till teorilöst datainsamlande för dess egen skull. Kvantitativ sociologi styrs av de avancerade statistikprogrammens möjligheter, inte av genuina sociologiska frågeställningar. Orsaken till detta är enligt Sörenssen att det har blivit för lätt att utföra exempelvis multivariat analys med mängder av variabler och observationer. Datamaskinerna tillåter sociologen att "ta hänsyn till alltför många variabler samtidigt och ställa ofta meningslösa frågor om variablers relativa betydelse." (241) Inom kvantitativ sociologi råder teoretisk fattigdom, det vill säga: "en fascination, för att inte säga besatthet, vad avser statistiska modeller ... på bekostnad av behovet att utveckla sociologiska modeller" (239).

Sörenssen kontrasterar med tiden före datamaskinerna, då kvantitativ sociologi använde hålkort vilket innebar att endast ett fåtal variabler kunde ingå i analysen. Detta betydde att sociologen var tvungen att noga välja vilka variabler som skulle vara med. Sådana val måste ske utifrån funderingar och teorier om relevans, dvs teorier om vilka sociala processer och mekanismer som *de facto* kan orsaka de fenomen som skulle förklaras. Därmed tvingades teori in i den kvantitativa sociologin som en naturlig del, och därmed fanns det en naturlig koppling mellan teori och data. Enkla korstabuleringar och procentberäkningar är ofta bättre redskap för teoriutveckling än de additiva statistikmodeller som ligger till grund för modern variabelanalys.

Slutligen har vi Axel van den Berg, som inleder med den gamla distinktionen mellan ideografiska och nomotetiska forskningsideal. Dagens sociologer är i den symboliska interaktionismens och etnometodologins anda begeistrade i lokala, mikrosociologiska, tolkande, etnografiska studier och tycks ha släppt alla generaliserande anspråk. De sociologer som trots allt fortfarande drivs av generaliserande makro-

sociologiska ambitioner har att vända sig till – inte teoriutveckling avseende mekanismer som förklarar sociala processer utan något annat, nämligen de grandiosa begreppssystem som söker ta hänsyn till och lägga till rätta hela serier av ontologiska, epistemologiska och andra villkor för korrekt sociologisk verksamhet. Den senare typen av sociologiskt teoretiserande är objektet för van den Bergs bidrag. Han tar upp fyra av de mest lästa, Habermas, Bourdieu, Giddens och Alexander, och försöker finna själva grundbulten i deras omfattande produktion, vilket inte är någon lätt uppgift. Han kallar vid flera tillfällen läsningen av dem för ren tortyr, driver med deras högstämda pretentioner och är i största allmänhet ohövlig mot dessa sociologins titaner.

Alla fyra kritiseras för att inte försöka avge egentliga sociologiska förklaringar. Habermas yttersta syfte är överhuvudtaget inte sociologiskt utan moralfilosofiskt, nämligen att finna medel för att skilja mellan de goda och de onda krafterna i samhället, dvs livsvärlden och det kommunikativa handlandet versus systemvärlden och det instrumentella förnuftet, där de senare onda krafterna kolonialiserar de förra. Bourdieus försök att lösa dikotomierna mellan objektivism och subjektivism och mellan struktur och aktör med habitusbegreppet trasas brutalt sönder. Van den Berg hävdar att Bourdieus funderingar, i den mån de över huvud taget är begripliga, på sin höjd omformulerar frågan men inte kommer en millimeter närmare dess lösning. Giddens struktureringsteori röner samma öde; motsättningen mellan struktur och aktör, som Giddens vill lösa med sin egen struktureringsteori, är i grunden inget annat än en trivialitet. Alexanders "multidimensionella" sociologi, som i slutändan endast hävdar att de flesta sociologiska infallsvinklar har något att komma med, är i grunden inte heller något annat än ett komplicerat sätt att säga – i stort sett ingenting. Van den Berg sammanfattar att "komplexitet och obegriplighet tycks vara rena tillgångar" vad gäller denna form av teoretiserande. Och det är ju möjligt att den kausala mekanism som drivit många sociologer mot det ideografiska idealet, dvs mot konkreta, lokala, berättande, icke-teoretiska former är just ett avståndstagande från vad som alltför ofta missuppfattats som sociologisk teori.

Sammanfattningsvis är denna bok rik på uppslag i det att den pekar ut ett klart alternativ till rådande sociologiska trender genom att med emfas hävda att sociologin måste sträva efter att vara en förklarande vetenskap. Inget av bidragen faller ur ramen utan alla författare har verkligen något att säga, vilket är ovanligt för antologier. Att författarna driver starka teser innebär samtidigt att det finns en hel del invändningar att resa. En gäller den genomgående, häpnadsväckande idealistiska definitionen av "mekanism"; en mekanism befinner sig inte ute i verkligheten utan är forskarens mentala konstruktion. En annan gäller avsaknaden av metodologisk diskussion; identifieringen av mekanismer framställs som i stort sett oproblema-

tiskt. Men jag skall inte gå närmare in på dessa invändningar här utan nöjer mig med följande påpekande.

De flesta av bokens författare är noga med att bekänna sig till den metodologiska individualismen (MI). (Undantagen är Hernes och Stinchcombe.) Detta betyder, enligt Hedström och Swedberg, att mekanismer endast förekommer på individnivå; "makromekanismer" förekommer överhuvudtaget inte. Gambetta gör samma demarkation: "mekanismer är hypotetiska kausala modeller som klargör *individuellt* beteende" (102, emfas i original). Detta är en onödig och opåkallad inskränkning, ett sätt att stympa mekanismbegreppets användningsområde. Det är ju inte så att det råder konsensus kring MI - tvärtom är troligen de flesta sociologer inte alls övertygade om denna metodologis förtjänster utan fortsätter obekymrat att arbeta makrososociologiskt och att identifiera kausala mekanismer på makronivåer. Dessutom finns det mängder av litteratur som påvisar MIs brister - förutom modern litteratur räcker Durkheims *Sociologins metodregler* långt. En praktisk och måhända störande konsekvens av MI, stark som svag, torde vara att den franska traditionen från Durkheim till Bourdieu, samt större delen av den marxska och weberska, åker ut genom fönstret tillsammans med t ex nyinstitutionalismen, "world systems analysis" (Wallerstein), systemteori (Luhmann), för att bara nämna de mest uppenbara. Så om man vill agera vetenskapligt rationellt så bör man nog ge sig tid till att ange varför man anser argumenten mot en universell MI vara ogiltiga.

Inom sociologins ramar måste det vara möjligt att studera *betingelserna* för social handling i termer av kausalitet. MI-programmet erkänner endast toppen av ett isberg. I den aktuella boken serveras man också litet väl många exempel på individuella valsituationer av ordspråkskaraktär ("rönnbären är sura sade räven"). Man bygger en slags psykologiserande diskurs utifrån de olika dilemman människor kan befinna sig i och hur dessa kan lösas genom exempelvis "kognitiv dissonansreduktion." Det "empiriska underlaget" tycks ofta bestå av introspektion. Det är också psykologer som Leon Festinger som förser MI-diskursen med flest kausala mekanismer; Festingers psykologi framträder som förebild eller paradigm för den sociologiska versionen av MI.

Det är synd att man infört denna stympning av ett i övrigt intressant program för sociologins framtida utveckling. Med detta förbehåll vill jag åter understryka att Hedströms och Swedbergs bok är bra och väl värd att diskutera vidare.

THOMAS BRANTE
Sociologiska institutionen,
Lunds universitet

Referenser

Ahrne, G. (1997) "Vad hände på åttiotalet?". *Sociologisk forskning* 1–2 .

Giddens, A. (1996) *In Defence of Sociology.* Cambridge: Polity Press.

Levine, D. (1997) "Social Theory as a Vocation. Engaging with Future Challenges". *Perspectives. The ASA Theory Section Newsletter.* 19(2).

RECENSION

Rolf Lidskog (red) (1998): Kommunen och kärnavfallet. Svensk kärnavfallspolitik på 1990-talet. Stockholm: Carlssons.

Sverige har idag 12 kärnkraftsreaktorer i drift, fördelade på de fyra kärnkraftverken i Barsebäck, Forsmark, Oskarshamn och Ringhals. Dessa reaktorer, av vilka den första togs i drift 1972, svarar för cirka hälften av elkraften, eller närmare 15 procent av det totala energibehovet i landet. Kärnkraften blev under 1970-talet föremål för en intensiv debatt, som än idag kastar sin skugga över den svenska energipolitiken. Debatten kom att rymma flera olika dimensioner, men den kanske mest framträdande av dessa var frågan om hanteringen av det utbrända kärnbränslet: hur skulle man kunna ta ansvar – moraliskt, politiskt och teknologiskt – för produktionen av radioaktiva och giftiga ämnen som måste hållas åtskilda från allt liv under tiotusentals år, ett problem som därmed vältrades över på kommande generationer under en oöverskådlig tidsrymd? Från det mest kärnkraftskritiska lägret ställdes frågan om inte detta problem var något av "vår tids alkemi", ett problem som var omöjligt att lösa enligt fysikens lagar.

Oavsett hur den svenska kärnkraftens framtid kommer att se ut återstår problemet med den slutliga hanteringen av det utbrända kärnbränslet. Denna kärnkraftens "akilleshäl" behandlas i en nyligen utkommen antologi, *Kommunen och kärnavfallet*, redigerad av Rolf Lidskog vid Högskolan i Örebro. Lidskog har tidigare gjort flera studier av sociala och politiska konflikter kring lokaliseringen av radioaktivt avfall. I ett inledande kapitel ger Lidskog en utmärkt och lättillgänglig introduktion av den svenska kärnkraftens historia, vilken utmynnar i en mer ingående redogörelse för avfallsproblematiken och dess politiska dimensioner.

Problemet med det utbrända kärnbränslet kom att intensifieras i samband med den så kallade villkorslagen som stiftades av den borgerliga trepartiregeringen 1977, vilken i grova drag stipulerade att ingen ny kärnkraftsreaktor fick laddas om inte ägaren kunde visa hur och var en helt säker slutlig deponering av det högaktiva avfallet kunde ske. Kärnkraftsindustrin svarade snabbt genom det gemensamma bolaget SKB (Svensk Kärnbränslehantering AB) som tog fram en första metod för att efter upparbetning slutförvara det utbrända kärnbränslet i berggrunden. Den föreslagna metoden – hur-frågan – har modifierats under årens lopp. Den nu aktuella metoden för så kallad "djupförvaring" går i grova drag ut på att det utbrända bränslet i icke upparbetad form ska kapslas in i kopparbehållare omgivna av block

av bentonitlera som placeras på 500 meters djup i berggrunden. Vad som ännu idag återstår, och vad som av SKB betecknas som den mest problematiska frågan på kärnavfallsområdet, är att finna en lämplig geografisk placering för detta djupförvar. Men detta problem handlar nu inte i första hand om geologiska faktorer, utan om att finna en kommun där det finns *politisk acceptans* att ta emot ett djupförvar; man har i detta och i liknande sammanhang ofta kommit att tala om det s k NIMBY-syndromet: *Not-In-My-BackYard!*

1992 började SKB att söka efter kommuner som ställde sig positiva till en vidare undersökning, och har sedan dess genomfört eller håller på att genomföra så kallade *förstudier* – man skulle kunna säga politiska provborrningar – i fem kommuner. I några av dessa kommuner har frågan givit upphov till stora konflikter, medan den i andra kommuner förefaller ha varit betydligt mindre kontroversiell. Två av de aktuella kommunerna, Malå och Storuman, har efter lokala folkomröstningar valt att inte gå vidare i processen: de som nu återstår är Nyköpings, Oskarshamns och Östhammar kommun (i vilka redan bedrivs olika former av kärnteknisk verksamhet).

Per Hedberg och Göran Sundqvist, båda vid Göteborgs universitet, presenterar i sitt bidrag i antologin en enkätundersökning av 1100 oskarshamnsungdomars (15–30 år) inställning i kärnavfallsfrågan. Särskilt vill man belysa hur ungdomarna uppfattar relationen mellan expertberoende och medborgarinflytande: vilka grupper i samhället anser ungdomarna har inflytande över de viktiga besluten, och vilka grupper anser de borde ha det? Resultaten är, som författarna framhåller, inte helt enkla att tolka. Tydligt är att ungdomarna har stort förtroende för grupper som forskare, SKB och statliga myndigheter, samtidigt som man anser att medborgare och miljöorganisationer borde ha större inflytande än de nu har. Hedberg och Sundqvist ställer vidare frågan om den unika erfarenhet som Oskarshamnsborna redan har av kärnteknisk verksamhet medför att man har en annorlunda attityd till en slutförvaring i den egna kommunen än man har i övriga landet. Resultatet av undersökningen visar entydigt att oskarshamnsungdomarna är mer välvilligt inställda till en slutförvaring i den egna kommunen än genomsnittet av svenska ungdomar (37 procent mot 6 procent).

Sammantaget blottlägger studien en rad viktiga dimensioner som kommer att påverka kommunmedborgarnas villighet att acceptera ett djupförvar. Av dessa framstår frågor om tillit till expertkunskap samt frågor om medborgerligt inflytande som särskilt centrala. Brister i dessa faktorer kan, menar författarna, ge upphov till konflikter som resulterar i en minskad acceptans. Politikerna i Oskarshamn tog också intryck av de misstag som man ansåg hade begåtts i Storuman. Man försökte att i högre grad skapa en bred diskussion i kommunen innan beslutet om en förstu-

die fattades, och man strävade efter att inta en tydligare och mer oberoende roll gentemot SKB.

I Överkalix kom, till skillnad från i de övriga kommunerna, någon förstudie aldrig till stånd. Efter en långdragen konflikt med intensiva protester drogs förslaget tillbaka innan något beslut hunnit fattas. Patrik Olofsson och Evert Vedung vid Uppsala universitet söker i sitt bidrag genom en analys av en rad olika faktorer i diverse käll- och intervjumaterial förklara utgången av detta händelseförlopp. Avgörande för att det inte blev något positivt beslut om en förstudie i Överkalix, menar man, var det sätt på vilket samspelet mellan den kommunala beslutsprocessen och motopinionsrörelsen utvecklade sig. I Överkalix initierades förstudiefrågan inom det socialdemokratiska partiet medan de övriga politiska och kommunala organen hölls utanför processen. En kraftig opposition och en aktionsgrupp tog snabbt form. Situationen blev än mer infekterad av de ledande politikernas sätt att manipulera processen, till exempel genom att man försökte få igenom ett positivt beslut samma dag som motionen lades, och att man på olika sätt nonchalerade aktionsgruppens initiativ. Till sist bildades en oppositionsgrupp inom det egna partiet, och motionen fick dras tillbaka.

Bidraget ger "mellan raderna" en detaljerad inblick i händelseförloppet i de respektive kommunerna, men ansatsen att göra upp med raden av tänkbara externa förklaringsfaktorer känns ibland aningen ytlig. Det hade däremot varit spännande att få dessa kontrasterade mot en nypa kritisk reflektion kring de politiska resonemang som fördes, såväl av politiker som av medborgare och övriga aktörer i kommunen. Tillbaka till *förståendesociologin*: var kommer de olika motiv och intressen in, som i grunden måste ligga bakom ett socialt och politisk ställningstagande?

Ett par av de mer kritiska inslagen i antologin kommer från två mediaforskare vid Umeå universitet. Annika Sjölander har studerat hur de två TV-nyhetsprogrammen *Rapport* och *Nordnytt* behandlat händelserna i Storuman och Malå. Studien bygger på en ingående innehållsanalys av totalt 60 inslag i de respektive nyhetsprogrammen under tiden mellan 1993 och 1996. Sjölander fokuserar framförallt på massmedias roll som opinionsbildare och som mötesplats mellan expertsamhället och den breda allmänheten. Frågor om kunskap, legitimitet och tillit är här av central betydelse. Från att ursprungligen ha dominerats av tekniska och geologiska kriterier, har SKB:s arbete med lokaliseringsfrågan sedan 1990-talets början kommit att fokusera alltmer på informations- och opinionsfrågor. Grunden för de stora moderna expertsystemen vilar inte på teknik allena, utan kräver sitt mått av samhällelig legitimitet. I detta sammanhang blir det uppenbart hur medierna, och särskilt nyhetsmedierna, också kan ses som möjliga maktinstrument i kampen om medborgarnas uppmärksamhet och föreställningar. Vilka frågor som får uppmärk-

samhet, hur dessa nyheter rapporteras, vilka aktörer som kommer till tals etc, får en avgörande inverkan på den bild allmänheten kan göra sig av problemet. Sjölander konstaterar bl a att i nyhetsinslagen definieras kärnavfallsfrågan i traditionell motbildsjournalistisk anda som en konfliktfråga, där motsättningen mellan förespråkare och motståndare framställs och dramatiseras i en tämligen förenklad form, samtidigt som mediebilden av själva den tekniska problematiken förblir förhållandevis mångtydig. Vad den senare gäller framgår också hur journalisterna ofta har svårt att förhålla sig självständigt och kritiskt till sina källor. Samtidigt som t ex SKB utgör en tydlig part i målet, redovisas företagets förstudieresultat som obestridliga fakta i nyheterna.

Olle Findahl skärper i sitt bidrag fokus på mediernas förhållande till frågan om demokratin: "en förutsättning för en levande demokrati är en välinformerad allmänhet", inleder han, och ställer som utgångsfråga i vad mån allmänhetens rätt till information och kunskap när det gäller lokaliseringsfrågan i Malå kommun verkligen tillgodosetts genom mediautbudet. Medierna har enligt Findahl tre centrala uppgifter: en speglande, att fungera som mötesplats för olika åsikter och att låta olika opinioner komma till tals; en kritisk, att granska de åsikter, argument och fakta som framförs; samt en folkbildande, att göra de aktuella frågorna begripliga genom att ge bakgrund och sammanhang till dessa.

Findahls varnande slutsats av sina undersökningar av den massmediala bevakningen av avfallsfrågan i Malå kommun, är att den kritiska granskningen och folkbildningen lyst med sin frånvaro i medierna när det gäller kärnkraften och kärnavfallet. Inte minst i ett samhälle som har att ta ställning till en lång rad risk- och miljöproblem behövs en förmedlande länk mellan allmänheten och vetenskapssamhället, skriver han. "Risknyheter" får inte bara uppfattas som "konfliktnyheter" om allmänhetens förtroende för massmedia ska kunna bestå i längden.

Sammanfattningsvis är *Kommunen och kärnavfallet* en mycket välkommen antologi, som torde kunna vara av värde såväl för samhällsvetare som för alla dem som på ett mer praktiskt plan är intresserade av kärnavfallsfrågan eller andra frågor som rör det moderna samhällets risker och de sociala och politiska konflikter dessa ställer i fokus. Bidragen är väl integrerade med varandra, vilket också förstärks av bokens inledning. På vissa ställen förekommer en del onödiga korrekturfel, och man kunde kanske ha önskat en något mer utförlig redovisning av de statistiska data man presenterar, till exempel vad gäller signifikansvärden och faktoranalys.

PER LINDQUIST
Tema Teknik och social förändring
Linköpings universitet